

ОСНОВНІ ЗАХІДНІ ТЕОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

В. ТИТОВ
*доктор філософських наук,
професор кафедри логіки
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

Протягом останніх п'ятдесяти років у світовій логіко-методологічній та філософсько-правовій літературі постійно зростає інтерес до проблем аргументації. Література з цієї тематики величезна, і немає сенсу навіть намагатися у цій статті врахувати всі запропоновані підходи. Така відмова не означає заперечення роботи, виконаної багатьма дослідниками у цій царині, які не будуть згадані далі, або якоїсь неповаги до них — мова йде лише про фізичну неможливість адекватно відобразити їх внесок у короткій публікації.

Практично за весь радянський період теорія аргументації в СРСР не розроблялася. Так звана адміністративно-командна система не сприяла конкуренції думок і позицій як передумови такої теорії. До зацікавленості нею привело пожвавлення суспільного життя у 1980-х роках і рух до демократії. Тому останніми десятиліттями у пострадянських країнах посилюється науковий і практичний інтерес до теорії аргументації. Над її розробкою плідно працюють такі сучасні українські та російські дослідники, як О. Алексєєв [1], І. Герасимова [2], О. Івін [3], А. Конверський [4], В. Курбатов [5], О. Лисанюк [6], А. Мігунов [7], М. Міхалкін [8], М. Попович [9], Г. Рузавін [10], О. Тягло [11], І. Хоменко [12], О. Щербина [13] та ін.

Пропонована стаття присвячена аналізу основних західних теорій юридичної аргументації.

Континентальна європейська аргументативна традиція була закладена ще Гераклітом і Парменідом. Софісти надали аргументації форми еристики, тобто мистецтва суперечки. Сократ і Платон перетворили її у маєвтичну діалектику. Нарешті, Арістотель і Цицерон запропонували перші теорії юридичної аргументації.

У цій статті нема потреби ретельно відслідковувати хід історичного розвитку цих теорій. (Огляд античних, середньовічних та новоєвропейських концепцій юридичної аргументації див. у роботах [14; 15; 16].) Важливіше розглянути найбільш впливові підходи, що сформувалися у другій половині ХХ ст.

Слід зазначити, що не лише в колишньому СРСР, а й на Заході сучасні теорії аргументації почали розвиватися тільки наприкінці 1950-х років. Найбільш визнані теорії були сформульовані бельгійським юристом Хаїмом Перельманом, британським вченим Стівеном Тулміном, німецьким

дослідником Робертом Алексі, канадцем Дугласом Волтоном, а також сучасними дослідниками із Нідерландів Франсом ван Емереном, Робом Гроотендорстом та їх учнями.

У 1958 р. вийшла книга «Трактат про аргументацію: нова риторика» [17] Х. Перельмана (1912–1984), написана у співавторстві з Люсі Ольбрехтс-Тітекою (1899–1987), якій належав ілюстративний матеріал. Х. Перельман виходив із того, що поза доведеннями в математиці й природознавстві є сфера аргументів, які, не маючи доказової сили, все ж орієнтовані на те, щоб переконати у правоті якоїсь тези. Це можуть бути міркування філософа, що спростовує чийсь аргументи і захищає власну теорію, або просто розмова двох друзів, які вирішують, як краще провести разом канікули. У правових, політичних і етичних доктринах також є раціональні, але не демонстративні докази. Узагалі, там, де мова йде про цінності, логіка строгих доказів є марною.

Теорія аргументації методично вивчає доводи здорового глузду в ситуаціях вибору з посиланням на цінності, коли виключено насильницьке нав'язування якої б то не було точки зору. Відрізняючи аргументацію від демонстрації, логіку від риторики, вчений намагався «відновити право і етику в царстві розуму», бо класична модель раціональності, що орієнтована на математику і природознавство, не є єдиним типом строго наукового мислення. «Наш метод, — писав Х. Перельман, — радикально відрізняється від способу соціальних, політичних і філософських міркувань за моделлю, запозиченою з дедуктивних і експериментальних наук» [17, р. 5]. Це включало «нову риторика» як відновлення античної риторики і грецької діалектики, мистецтва переконувати, вести дискусію і вміння вирішувати складні проблеми.

Неориторика спирається не тільки на здатність людини до абстрактних і безсторонніх умовиводів, а й на схильність до емоційних і моральних поривів. Поєднання цих проявів людської ментальності означає, що понад раціональність та емоційність має бути розсудливість. Це добре розуміли давні греки, особливо Арістотель, автор «Топіки» і «Риторики».

Для досягнення переконання необхідний аналіз структури, функцій і меж переконливого дискурсу. Такий аналіз показує, що сфера переконливого не збігається ані із суто раціональним, ані з ірраціональним. Виокремлюючи різні структури аргументації, Х. Перельман звернув увагу на широкий спектр можливих дискурсів і технік обґрунтування в гуманітарних науках, політичних диспутах, промовах адвокатів і судових рішеннях.

Як показала вітчизняна дослідниця О. Шапіро [18], згідно з Х. Перельманом раціональне підґрунтя аргументації залежить від публіки (*аудиторії*), на яку ця аргументація спрямована. Сама ж аргументація має спиратися на два основних джерела: *факти* та ієрархічно упорядковані *цінності*. З істиною передусім мають справу математичні й природничі науки. Для них Х. Перельман пропонує залишити термін «доведення». Для суспільних же наук, які мають справу з цінностями, він пропонує замість терміна «доведення» застосовувати термін «аргументація». На відміну від доведення, аргументація не може бути правильною чи неправильною — її можна оцінювати як сильну чи слабку, переконливу чи непереконливу.

Крім того, важливим моментом аргументативного процесу є створення «присутності», тобто особистої причетності аргументатора до обговорюваного предмета. З нею пов'язане те, в якому вигляді, в яких риторичних фігурах

будуть присутні аргументи. Х. Перельман та Л. Ольбрехтс-Тітека вважають фігуру аргументативною, якщо вона спричинює зміни в ході дискусії. Залежно від отриманого ефекту аргументація може бути сильною або слабкою.

Аргументація завжди є шляхом взаємодії з аудиторією, де воля оратора поєднується із бажанням аудиторії його слухати і сприймати аргументи. Будуючи аргументацію, ми маємо пам'ятати, що є два шляхи збереження (отримання) прихильності аудиторії. До першого відносять квазілогічний шлях апеляції до реальності; до другого — відповідь на суперечливі точки зору у вигляді роз'єднання та узагальнення аргументів.

Підхід Х. Перельмана відродив «стару риторику» Арістотеля у тій частині, що після багатьох століть штучного рафінування аргументативний процес знову почали розглядати з урахуванням суб'єктивного чинника.

Того ж року, що й «Нова риторика», вийшла книга «Застосування аргументів» [19] С. Тулміна (1922–2009), вихідна ідея якої перегукувалася з думкою Х. Перельмана.

С. Тулмін розрізняє два види аргументів: «матеріальні» (практичні) та «аналітичні» (теоретичні). До перших, наприклад, належать висновки з наявних даних або тверджень, що здаються очевидними. Аналітичні аргументи базуються на певних незмінних та універсальних принципах, але завдяки цьому їх абсолютизму вони мають обмежене практичне значення. Абсолютизм походить від ідеалізованої формальної логіки Платона, яка виступає від імені універсальної істини, тому прихильники абсолютизму вважають, що моральні проблеми можуть бути вирішені шляхом приєднання до стандартного набору моральних принципів, незалежно від контексту. На відміну від цього, С. Тулмін твердить, що багато так званих «стандартних принципів» не мають відношення до реальних ситуацій, з якими стикаються люди в повсякденному житті, і тому пропонує поняття *аргументативного поля*. Деякі аспекти аргументації варіюються від поля до поля, і тому є «полезалежними», а деякі — не залежать від поля, є «поліінваріантними» в усіх сферах. С. Тулмін розробив стандарти інваріантної аргументації і запропонував своєрідну матрицю, яка містить шість взаємопов'язаних компонентів для аналізу аргументів.

1. *Теза/висновок (Claim/Conclusion)* — те, що має бути встановлено, стати висновком аргументації. Скажімо, якщо людина намагається переконати, що вона є громадянином Великобританії, теза звучить: «Я є британський громадянин».

2. *Підстава (Ground, Fact, Evidence, Data)* — факти, до яких ми звертаємося як до підстави для заяви. Наприклад, людина може підтримати своє твердження документально засвідченим фактом: «Я народився на Бермудських островах».

3. *Підтримка (Warrant)* — доповнення, що спрямовані на підтвердження висловлювання, яке міститься у підставах; заява про дозвіл руху від даних і твердження. Для того щоб перейти від даних «Я народився на Бермудських островах» до твердження «Я громадянин Великобританії», особа зобов'язана вказати підтримку для подолання розриву між 1 і 2 із заявою «Людина, народжена на Бермудських островах, буде юридично громадянином Великобританії».

4. *Резерв (Backing)* — доповнення, що спрямовані на підтвердження висловлювання, яке міститься у підставах. Повноваження про громадянство висловлюється в підтримці, але має бути введена додаткова підтримка з резерву, якщо основна підтримка сама по собі не є досить переконливою. Наприклад, якщо

адресат не вважає підтримку достатньою, доведеться вказати правове положення як додаткову підставу, щоб показати, що «усі люди, які народилися на Бермудських островах, є юридично громадянами Великобританії».

5. *Спростування (Rebuttal)* — можуть бути обмеження для вихідних тверджень. Прикладом може служити спростування: «Людина, яка народилася на Бермудських островах, буде юридично британським громадянином, якщо вона не зрадила Великобританію і не була, ставши проти неї, шпигуном іншої країни».

6. *Визначник, або Кваліфікат (Qualifier)*, — модальні слова або фрази, що виражають ступінь сили чи впевненості щодо вихідного твердження. Це такі слова чи фрази, як «можливо», «ймовірно», «неможливо», «звичайно» або «обов'язково». Претензія «Я безумовно громадянин Великобританії» має більший ступінь сили, ніж претензія «Мабуть, я громадянин Великобританії».

Перші три елементи — «теза», «дані» і «підтримка» вважаються основними компонентами практичних аргументів, а друга тріада — «резерв», «спростування» і «кваліфікат» можуть бути непотрібні в деяких аргументах.

Учені з Університету Амстердама Ф. ван Еемерен і Р. Гроотендорст запропонували більш строгий сучасний варіант теорії аргументації під назвою «прагма-діалектика» [20]. Її головна ідея полягає в розробці чітких правил, які, якщо їх дотримуватися, дадуть у раціональній дискусії обґрунтовані висновки. У цій ідеальній моделі критичної дискусії розрізняють чотири стадії обговорення, які його учасники повинні пройти, щоб вирішити свої розбіжності: етап протистояння, початковий етап, етап аргументації та заключний етап. На етапі протистояння співрозмовників встановлюється, що у них є розбіжності. На наступному, початковому, етапі вони вирішують усунути цю різницю у думках. Співрозмовники мають визначити їх відправні точки: вони узгоджують правила обговорення і встановлюють, які пропозиції вони можуть використовувати у своїй аргументації. На стадії аргументації проponent захищає свою точку зору, висуваючи аргументи проти заперечень або сумнівів. На заключному етапі обговорення сторони мають оцінити, наскільки їх первісні розбіжності в думках були вирішені, і на чію користь. Модель також визначає характер розподілу мовних актів, які відіграють конструктивну роль на різних стадіях процесу врегулювання.

Автори прагма-діалектики пропонують десять правил для критичного обговорення аргументів. Хоча теорія постулює ці правила як засоби створення ідеальної моделі аргументації, однак вони можуть служити важливим інструментом для тестування того, як у реальності наближається цей ідеал, навіть тоді, коли ці правила порушуються. Будь-яке таке порушення становитиме оману. Хоча і не в першу чергу зосереджені на помилках, прагма-діалектика забезпечує системний підхід для боротьби з ними.

1. *Правило свободи.* Сторони не повинні заважати одна одній у висловлюванні своєї точки зору або сумніву в ній.

2. *Правило тягаря доведення.* Сторона, яка висуває точку зору, зобов'язана захищати її, якщо цього вимагає інша сторона.

3. *Правило вихідного пункту.* Атаки якоїсь сторони на іншу позицію повинні бути пов'язані з точки зору, що дійсно була висунута іншою стороною.

4. *Правило релевантності.* Сторона може відстоювати точку зору тільки шляхом просування аргументації, пов'язаної з цією точкою зору.

5. *Правило неявних засновків*. Сторона не може заперечувати передумови, які вона залишила неявними або хибно представляти щось, як передумови, що залишилися невисловленими іншою стороною.

6. *Правило відправного пункту*. Сторона не може хибно презентувати засновки, які прийнято за відправний пункт, щоб спростувати цей відправний пункт.

7. *Правило аргументної схеми*. Сторона не може вважати точку зору як остаточно захищену, якщо захист не відбувається за допомогою відповідної схеми аргументації та її правильного застосування.

8. *Правило валідності*. Сторона може використовувати тільки такі аргументи, які логічно валідні або можуть бути зроблені логічно валідними, роблячи явним один або декілька невисловлених засновків.

9. *Правило завершення*. Невдалий захист точки зору має приводити до визнання стороною, що її висунула, цієї невдачі, а вдалий захист — до відмови іншої сторони від сумнівів у відстоюваній точці зору.

10. *Правило застосування*. Сторони не повинні використовувати формулювання, які недостатньо ясні чи неоднозначні; сторона повинна інтерпретувати формулювання іншої сторони настільки ретельно і точно, наскільки це можливо.

Прагма-діалектичний підхід використовують для аналізу та оцінки правової аргументації, посередництва, ведення переговорів, парламентських дебатів, наукової, політичної аргументації тощо.

Концепція Д. Волтона [21] містить перегляд традиційних уявлень про аргументи *ad hominem* або як про завжди помилкові прийоми переконання, або як софістичні виверти (диверсії), що свідомо ведуть дискусію у хибне русло. У такому розумінні аргументи *ad hominem*, «пов'язані з негативною оцінкою особистості, часто є безпосередньою захисною реакцією на будь-який новий і сильний аргумент у суперечці, особливо якщо порушені особисті інтереси, і емоції перепліскують через край» [21, с. 5]. Подібно до Х. Перельмана та С. Тулміна, Д. Волтон доповнює традиційну схему аргументації суб'єктивним компонентом, визнаючи слушність аргументів *ad hominem*, звернених до етосу (характеру або особистості). Він вважає, що ці аргументи не тільки можуть бути використані для юридичної аргументації, а й є її важливою складовою. «При такому трактуванні *ad hominem* необов'язково є помилковим, у більшості випадків це цілком розумний спосіб аргументації» [21, с. 38]. Щоб розрізнити позитивний і негативний аспекти аргументів *ad hominem*, Д. Волтон пропонує розрізнити два їх види — *аргументи від причетності, або від позиції (arguments from commitment, ex concessio)*, і *аргументи особистісної атаки (personal attack type)* [21, с. 38].

Нарешті, ще одна впливова теорія аргументації запропонована Р. Алексі. Вітчизняний читач має можливість ознайомитися з нею за російським перекладом стислою нарисом [22], в якому викладені основні результати багаторічних досліджень юридичної аргументації цим автором.

Найбільш глибоко розроблена теорія представлена Р. Алексі, згідно з яким юридичну аргументацію слід розуміти як *раціональний дискурс*. Ця теорія виникла як реакція на слабкості й прогалини альтернативних концепцій: дедуктивної моделі, моделі прийняття рішень, герменевтичні й когерентної моделей.

1. *Дедуктивна модель* означає, що *рішення кожного правового казусу треба виводити з діючих норм*. Із цих норм також впливають дефініції правових понять та емпіричні пропозиції. Р. Алексі вважає, що цю модель легко спросту-

вати — досить указати на розпливчастість мови права, на можливості конфліктів і колізій між нормами, на те, що ніяка норма сама по собі недостатня для рішення казусу, а також на те, що в більшості систем права не виключається можливість формування права всупереч дослівному тексту норм. «Тому дедуктивна модель уже давно ніким не розглядається як вичерпна модель правозастосування» [22, с. 447].

2. *Модель прийняття рішень*, що виникла як реакція на провал дедуктивної моделі, виходить із тези, відповідно до якої в *тих випадках, коли основні критерії (такі, як закони й преюдиція) надають достатню свободу дій, суддя може приймати рішення на підставі позаправових критеріїв*.

3. У центрі *герменевтичної моделі* (філософи Гадамер і Бетті, юристи Ларенц, Кауфман та Есер) перебуває структура *інтерпретації й розуміння*. Ключовим є поняття *герменевтичного кола*. Для юриспруденції значення мають три види герменевтичних кіл.

Перший вид стосується відносин між *передрозумінням і текстом*. «Передрозуміння» — це гіпотеза, що виражає припущення або очікування тлумача щодо дозволу відповідної правової проблеми. «Зміст цієї гіпотези визначається уявленнями тлумача про світ і життя, його професійним досвідом» [22, с. 449]. Але, вказує Р. Алексі, «теорія герменевтичного кола як така нічого не говорить про критерії підтвердження інтерпретаційної гіпотези або відмови від неї. Отже ...теорія герменевтичного кола не може замінити теорію юридичної аргументації» [22, с. 449].

Другий вид герменевтичного кола стосується відносин між частиною й цілим. З одного боку, розуміння тієї чи іншої норми обумовлене розумінням системи норм, до якої вона належить, а з другого — розуміння системи норм неможливе без розуміння окремих норм, що до неї належать. І знову тут лише постулюється проблема, без вказівки критеріїв для її вирішення. Проблема полягає у створенні *єдності або когерентності*, і це є завданням *систематичної аргументації*.

Третій вид герменевтичного кола стосується відносин між нормою й фактичним станом речей. Норми є *абстрактно-універсальними*, а фактичний стан речей, що вимагає застосування цих норм, є конкретно-індивідуальним. Норми мають невелику кількість ознак, а фактичні обставини справи — *потенційно нескінченні*. На думку Р. Алексі, і цей вид кола лише ілюструє проблему, не пропонуючи критеріїв для її вирішення. Проблему можна вирішити лише в тому випадку, якщо беруться до уваги *всі ознаки обставин справи і всі ознаки, включені в усі застосовні норми, тобто приймається «постулат повноти» як фундаментальний критерій раціональності* [22, с. 450]. Тому, хоча герменевтична модель важлива для розуміння структури юридичної інтерпретації, але для вирішення проблеми правильної інтерпретації її недостатньо [22, с. 451].

4. *Модель когерентності* заснована на *ідеї системної єдності*. В історії юриспруденції її найбільш значущим прикладом є розроблена Ф. К. фон Савінні теорія «органічного цілого». В основі цієї моделі лежить постулат *юридичного холізму, відповідно до якого всі передумови вже імпліцитно приховані в правовій системі, і їх потрібно тільки виявити*. Р. Алексі вказує, що проти цієї ідеї говорять факти: «те, що було інституціоналізовано як система права, неминуче залишається *недосконалим і незавершеним*. Так само, як правила не можуть застосовуватися самі собою, так і система не може сама додати собі закінченості і

когерентності. Для цього необхідні люди і певні процедури. І *необхідною процедурою в цьому випадку є юридична аргументація*» [22, с. 451].

Як альтернативу зазначеним вище моделям Р. Алексі пропонує дискурсивну модель юридичної аргументації.

Насамперед він пропонує розрізняти *два типи теорії юридичної аргументації: емпіричний та аналітичний*. Емпіричні теорії описують юридичні аргументації, що дійсно мають місце. Аналітичні теорії надають класифікацію аргументів, що зустрічаються в юридичній аргументації, і містять аналіз їх структури.

Крім цього, *необхідна нормативна теорія*, що дозволить визначити *силу* або *вагомість* різних аргументів і раціональність юридичного обґрунтування. Згідно з Р. Алексі, це є *теорія раціонального юридичного дискурсу*.

Її вихідним пунктом є визнання практичних дискурсів — *неінституціоналізованих способів аргументації згідно з тим, що необхідно, що заборонено, що дозволено, а також із тим, що є добром і злом*.

Умови раціональності дискурсу можна звести в систему правил. Ці правила Р. Алексі розподіляє на дві групи: ті, що стосуються структури аргументів, і ті, що *стосуються процедури дискурсу*.

Правилами першої групи є *вимога відсутності суперечностей, універсалізації з погляду погодженого використання застосовуваних способів оцінки, вимога термінологічно-мовної ясності, істинності застосовуваних емпіричних передумов, дедуктивної повноти аргументів, врахування наслідків, виваженості рішень, прийняття рольового обміну й аналізу виникнення моральних переконань* тощо [22, с. 452].

Друга група правил основним завданням має *забезпечення неупередженості практичної аргументації*. Ці правила можна назвати *«специфічними правилами дискурсу»*, а саме:

1. Кожний, хто може говорити, може брати участь у дискурсі.
2. (а) Кожний може піддати сумніву будь-яке твердження.
(б) Кожний може ввести будь-яке твердження в дискурс.
(с) Кожний може виражати свої погляди, бажання й потреби.
3. Жодному з ораторів, у рамках або за межами дискурсу, не можна ніяким тиском перешкоджати реалізовувати його права, закріплені в пунктах (1) і (2) [22, с. 452].

Ці правила гарантують права кожного з тих, хто бере участь у дискурсі. Вони є вираженням *універсального характеру теорії дискурсу*, бо відповідають основним принципам демократичної конституційної держави — свободи й рівності.

Огляд сучасних теорій аргументації дозволяє дійти таких висновків.

Бурхливе зростання зацікавленості проблемами ефективної аргументації обумовлене декількома причинами.

По-перше, ХХ ст. пройшло під гаслами демократії і відстоювання прав людини. Неприйнятність і безперспективність силових методів у вирішенні різноманітних соціальних та персональних конфліктів означає необхідність розробки теорій і практичних стандартів юридичної аргументації.

По-друге, вже у другій половині ХХ ст. відбулося усвідомлення обмеженості суто логічних рецептів організації і проведення публічних дебатів як арени для юридичної аргументації. Зокрема, виявилася глибока прірва між основною тенденцією у розвитку сучасної логіки в бік математичної формалізації, і прак-

тичними потребами юристів, які зобов'язані рахуватися з реальними інтересами реальних людей і реальними обставинами захисту цих інтересів.

По-третє, саме тому сучасні теорії аргументації визнають як цілком прийнятні у практиці судочинства численні аргументи *ad hominem*, які у традиційній логіці вважалися (і дуже часто й досі вважаються) неприпустимими.

По-четверте, визнання слушності аргументів *ad hominem* вимагає від теорії аргументації застосування багатофакторного підходу, який передбачає не лише суто логічний та суто юридичний аналіз справ, а й залучення філософських, психологічних, моральних аспектів до конкретних процесів юридичної аргументації.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Алексеев А. П.* Аргументация. Познание. Общение / А. П. Алексеев. — М. : Изд-во МГУ, 1991. — 149 с.
2. *Герасимова И. А.* Теория и практика аргументации / И. А. Герасимова. — М. : Логос, 2007. — 312 с.
3. *Ивин А. А.* Основы теории аргументации : учебник / А. А. Ивин. — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. — 352 с.
4. *Конверский А. Е.* Проблема обоснования в логике и методологии науки / А. Е. Конверский. — Киев : Выща шк., 1985. — 127 с.
5. *Курбатов В. И.* Социально-политическая аргументация / В. И. Курбатов. — Ростов н/Д : Рост. ун-т, 1991. — 142 с.
6. *Лисанюк Е. Н.* Правила и ошибки аргументации / Е. Н. Лисанюк // *Логика : учебник* / под ред. А. И. Мигунова, И. Б. Микиртумова, Б. И. Федорова. — М. : Проспект, 2011. — с. 588–659.
7. *Мигунов А. И.* Аргумент как речевое действие / А. И. Мигунов // *Логика : учебник* / под ред. А. И. Мигунова, И. Б. Микиртумова, Б. И. Федорова. — М. : Проспект, 2011. — с. 571–587.
8. *Михалкин Н. В.* Логика и аргументация в судебной практике : учеб. для вузов / Н. В. Михалкин. — СПб. : Питер, 2004. — 336 с.
9. *Доказательство и понимание* / отв. ред. М. В. Попович. — Киев : Наук. думка, 1986. — 312 с.
10. *Рузавин Г. И.* Методологические проблемы аргументации / Г. И. Рузавин. — М. : Ин-т философии РАН, 1997. — 202 с.
11. *Тягло А. В.* Логика критического мышления (в конспективном изложении) / А. В. Тягло. — Харьков : Харьк. ин-т упр., 1996. — 72 с.
12. *Хоменко І. В.* Еристика : підручник / І. В. Хоменко. — К. : Центр учб. л-ри, 2008. — 280 с.
13. *Щербина О. Ю.* Логіка та юридична аргументація / О. Ю. Щербина. — К. : Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2013. — 303 с.
14. *Титов В. Д.* Логическое знание в его социально-исторической детерминации / В. Д. Титов. — Харьков : Регион-информ, 2004. — 240 с.
15. *Титов В. Д.* Історичний розвиток теорій юридичної аргументації / В. Д. Титов, Д. О. Войтенко // *Юридична аргументація: логічні дослідження* / за заг. ред. проф. О. М. юркевич. — Х. : Вид. Іванченко І. С., 2012. — С. 14–28.
16. *Титов В. Д.* Историческое развитие философско-логических концепций языка права / В. Д. Титов, С. Э. Зархина. — 2-е изд., доп. и перераб. — Харьков : ФИНН, 2011. — 560 с.
17. *Perelman Ch.* Traite de l'argumentation. La nouvelle rhetorique / Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca. — 2 ed. — Bruxelles : Ed. de l'Universite de Bruxelles, 1970. — 734 p. (перше вид. — Paris : Presses Universitaires de France, 1958).

18. *Шапіро О. О.* Логічний аналіз конфлікту : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.06 — логіка / О. О. Шапіро ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2010. — 175 с. — С. 55.
19. *Toulmin S. E.* The Uses of Argument / S. E. Toulmin. — Cambridge : Cambridge University Press, 1959. — viii + 264 p.
20. *Eemeren F. H. van & Grootendorst R.* A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-Dialectical Approach / F. H. Eemeren van & R. Grootendorst. — Cambridge, UK — New York, NY : Cambridge University Press, 2004. — 210 p.
21. *Уолтон Д.* Аргументы ad hominem / Д. Уолтон. — М. : Ин-т «Обществ. мнение», 2002. — 351 с.
22. *Алекси Р.* Юридическая аргументация как рациональный дискурс / Р. Алекси // Рос. ежегодник теории права. — 2008. — № 1. — С. 447–456.

Титов В. Д. Основні західні теорії юридичної аргументації

Анотація. У статті розглядаються найбільш впливові західні теорії юридичної аргументації, розроблені Х. Перельманом, С. Тулміном, Р. Алексі, Д. Волтоном, Ф. ван Еемереном, Р. Гроотендорстом та їх учнями. Сучасні теорії аргументації визнають як цілком прийнятні аргументи *ad hominem*, які у традиційній логіці вважались неприпустимими. Визнання слушності аргументів *ad hominem* вимагає від теорії аргументації багатофакторного підходу, який крім суто логічного та суто юридичного аналізу враховує філософські, психологічні, моральні виміри аргументації.

Ключові слова: юридична аргументація, неориторика, прагмадіалектика, аргументи *ad hominem*, аргументативне поле, правила раціонального дискурсу.

Титов В. Д. Основные западные теории юридической аргументации

Аннотация. В статье рассматриваются наиболее влиятельные западные теории юридической аргументации, разработанные Х. Перельманом, С. Тулмином, Р. Алексі, Д. Уолтоном, Ф. ван Эемереном, Р. Гроотендорстом и их учениками. Современные теории аргументации признают как вполне приемлемые аргументы *ad hominem*, которые в традиционной логике считались недопустимыми. Признание правильности аргументов *ad hominem* требует от теории аргументации многофакторного подхода, который помимо чисто логического и чисто юридического анализа учитывает философские, психологические, моральные измерения аргументации.

Ключевые слова: юридическая аргументация, неориторика, прагмадиалектика, аргументы *ad hominem*, аргументативное поле, правила рационального дискурса.

Titov V. Basic Western Theories of Legal Argumentation

Summary. This article concerns the most influential Western theories of legal argumentation developed by Chaïm Perelman, Stephen Toulmin, Robert Alexy, Douglas Walton, Frans van Eemeren, Rob Grootendorst and their students. These modern theories of argumentation recognize as quite acceptable arguments *ad hominem*, which in traditional logic are considered as non-admissible. Recognition of correctness of arguments *ad hominem* requires multifactorial approach in argumentation theory, which in addition to purely logical and purely legal analysis includes philosophical, psychological, moral dimensions of argumentation.

Key words: legal argument, neorhetoric, pragmadialectic, arguments *ad hominem*, argumentative field, rules of rational discourse.